

ГРАВЕТТІЙСЬКИЙ ШЛЯХ РОЗВИТКУ В ПІЗНЬОМУ ПАЛЕОЛІТІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу наукового рівня досліджень граветтійської проблематики, вирішенню термінологічних неузгоджень та непорозумінь, а також дослідженням епіграветту та культур граветтійського шляху розвитку.

В останній час значно збільшився інтерес українських фахівців як до граветтійської проблематики в цілому, так і до теми так званого східного граветту в Україні, зокрема. Безумовно, явище це позитивне, і свідчить воно про поступове позбуття вітчизняними дослідниками впливу ідеї деяких російських археологів щодо самотності пізнього палеоліту Східноєвропейської рівнини, яка домінувала в радянській науковій практиці 1960—1980-х років, і була частково виправданою реакцією на заперечення стадіальної ідеї, як теорії історичного процесу. Однак це позитивне явище в українському палеолітознавстві стало для частини наших сучасних фахівців не стільки реакцією на очевидні факти, надані накопиченням матеріалів, скільки свого роду модою, поштовхом до якої, з одного боку, став інтерес самих російських археологів до граветтійської проблематики, з іншого — різке поширення контактів між деякими українськими та західними колегами палеолітознавцями. Але це зовсім не означає, що й раніше, ще до 90-х років, не було українських фахівців, які займалися дослідженнями граветтійської проблематики — як для території України, так і для суміжних регіонів Центральної Європи. І робили це вони не з кон'юнктурних міркувань, а через свої сталі погляди на єдність деяких історико-культурних процесів у пізньому палеоліті України та Центральної Європи.

Характерною рисою сучасних досліджень граветтійської проблематики є велика розбіжність у розумінні самого цього історико-культурного явища, а ще частіше термінологічне розмаїття, яке призводить до плутанини й неузгодженості поглядів. Так використовуються терміни: граветт, східний граветт, граветтський технокомплекс, граветтоїдний шлях розвитку, віллендорфсько-костенківська єдність (як синонім або усього східного граветту, або культур з наконечниками з виїмками), віллендорфсько-костенківська культура, костенківсько-авдєєвська культура (як синонім усього Східноєвропейського віллендорфсько-костенківського граветту, або як культура типу стоянок Костенки I та Авдєєво), пізній та фінальний граветт, мікрограветт, епіграветт, епіграветтська культурна традиція. Часто абсолютно несумісні терміни підміняються один одним або використовуються як синоніми.

Зрозуміло, що розкрити усі питання граветтійської проблематики в одній статті, обмеженій обсягом, неможливо. Але спробуємо вирішити деякі непорозуміння, використовуючи як свої напрацювання, так і тих колег, які спеціально досліджували дану проблематику.

Перш за все необхідно встановити підхід до розшарування поняття «граветтійський шлях розвитку» Центральної та Східної Європи на «східний граветт» та «східний епіграветт». Це питання окремо розглядалося М. В. Аніковичем, який вважає, що східний граветт — це термін, що означає культури, які існували на території Центральної та Східної Європи до XX тисячоліття, а епіграветт означає граветтоїдні культури, що існували після XX тисячоліття¹. Інтерпретація тут терміну «східний граветт» в принципі збігається з моїм розумінням цієї проблеми. Щодо терміна «епіграветт», то мої погляди дещо відмінні від поглядів М. В. Аніковича.

Східнограветтійська тематика зараз популярна серед російських археологів. Саме цим, вірогідно, викликана поява проекту «Восточный граветт на Русской

равнині», під керівництвом Х. А. Амірханова, в межах якого було проведено міжнародний колоквиум та видано збірку «Восточный граветт». Здавалося б, спільними зусиллями ряду провідних фахівців Росії буде узгоджено багату існуючих проблем. Перш за все, в термінології, підходах до розуміння східнограветтійської проблематики в цілому, віднесення до конкретних культур окремих пам'яток. Але цього не відбулось. Навпаки, ще наглядніше проявилось усе розмаїття поглядів. Здається, кризовий стан щодо поглядів на граветтійську проблематику в російській археології повністю ще не минув.

Як приклад неузгодженості поглядів можна навести наступне. Показовими у цьому плані є й погляди самого керівника проекту Х. А. Амірханова, який вважає, що: «Поняття «східний граветт» не вміщує значення іншого, аніж відзначення граветтоїдних пам'яток Центральної та Східної Європи. Намагання обмежити вживання цього поняття тільки пам'ятками віллендорфсько-костенківської спільноти (культури), що здійснюються в останній час, методично нічим не відрізняються від способів виділення окремої археологічної культури». І з цими висновками важко не погодитись. Але вже в наступному абзаці Х. А. Амірханов робить абсолютно несподіваний висновок про те, що: «Пам'ятки «східного граветту» Східноєвропейської рівнини мають виразні оріньяцькі риси, що проявляються особливо яскраво в структурі кам'яного інвентарю. Граветтські елементи виступають тут скоріше як культурний суперстрат»². М. В. Анікович, на відміну від більшості дослідників, включає усі пам'ятки, що традиційно відносяться до віллендорфсько-костенківської єдності, в одну віллендорфсько-костенківську археологічну культуру³.

Г. П. Григор'єв розуміє східний граветт як складне явище. Він відзначає, що в Європі на схід від Рейну, у тому числі й після ХХІ тис. р. тому, головною подією є граветтійський епізод, який позначився майже усюди різкою зміною оріньяцьких пам'яток новими, досить різними, але такими, що вкладаються в розуміння граветтієну. Але на відміну від Західної в Центральній Європі проглядаються оріньяцькі форми в граветтійських пам'ятках⁴. На останній фразі Г. П. Григор'єва хочу зупинити увагу О. О. Кротової, яка часто відносить до оріньяка або граветто-оріньяка граветтійські пам'ятки через наявність в них окремих оріньяцьких форм. Показовими своєю суперечністю є погляди І. О. Борзіяка. Вони досить цікаві для вирішення проблем «граветту» та «епіграветту» України, й тому можуть бути розглянуті дещо уважніше. Цей дослідник вважає, що типологічне розмаїття пам'яток, які включено в ареал «східного граветту», не дає підстав для віднесення їх до єдиного культурного масиву та ототожнення їх з єдиною групою населення. З цим висновком І. О. Борзіяка не можна не погодитись. Хоча я прийшов до цього висновку на зовсім іншій аргументації. Далі І. О. Борзіяк зазначає, що: «східний граветт, вірогідно, складається з груп споріднених культур»⁵. Він вважає, що їх об'єднує не єдність типології, а «спільний технологічний винахід — використання різних пластин та пластинок різноманітних форм та розмірів (залежно від господарських потреб) в якості вкладинок для складних (композиційних) знарядь... Вони обладнувались пластинами та пластинками з притупленим краєм та використовувались у різних трудових операціях, наприклад, таких, як різання та пиляння кістки й деревини. Усі пам'ятки «східного граветту» об'єднує лише ця технологічна новинка. Якщо виключити з інвентарю пам'яток різні пластинки з притупленим краєм, то перед нами встають різні археологічні культури». Цей висновок І. О. Борзіяка суперечить попередньому про спорідненість культур східного граветту. Але є й інші висновки, з якими важко погодитись. Наприклад, він вважає, що пластинки з притупленим краєм різних форм та модифікацій є технологічним «фоном» для усього масиву «східного граветту». На його погляд, пластинки з притупленим краєм є технологічним винаходом у техніці вторинної обробки, але ніяк не обов'язковою ознакою культурного явища⁶. Ці погляди дещо узгоджуються з поглядами українського дослідника Д. Ю. Нужного. При такому підході напрошується висновок, що історичний розвиток базується не на етнічних та соціальних процесах, а на техніко-технологічних винаходах. З цим я погодитись не можу. Так само, як і не можу погодитись з протилежною крайністю, прихильниками якої є кілька фахівців з археології кам'яного віку України, про те, що культурну належність можна визначати не за усім комплексом знарядь, а тільки за окремими провідними знаряддями, в тому числі за вістрями та пластинках з притупленим краєм.

Частина російських дослідників ще й досі схильна вживати термін «східний граветт» тільки щодо пам'яток віллендорфсько-костенківської єдності, з чим, як уже зазначалось, я не згоден, бо вважаю східний граветт явищем, з одного боку, значно більш складним за своєю внутрішньою структурою, з іншого — більш глобальним. Але цікаво, що, незважаючи на всю суперечливість поглядів щодо східного граветту в цілому, зараз уже абсолютна більшість російських, центральноєвропейських та західних фахівців зійшлася в одному, що у Східній Європі пам'ятки віллендорфсько-костенківської єдності — явище чужеродне, яке проникло з Центральної Європи в уже готовому вигляді⁷. З чим не можна не погодитись. У суперечці, чи можна вважати граветтійські пам'ятки зі специфічними наконечниками з бічною виїмкою пам'ятками єдності (віллендорфсько-костенківської), що розпадається на ряд генетично споріднених культур, чи пам'ятками єдиної культури (віллендорфсько-костенківської) з різними локальними й хронологічними варіантами, то тут у мене немає сумніву у слухності першого підходу. Хоча не можна й не погодитись з М. Д. Гвоздовер, яка зазначає, що: «Якого рівня подібності й по яких елементах аналізу достатньо для визначення епохи, шляху або лінії розвитку, групи споріднених культур (тобто єдності) та, нарешті, культур і їх хронологічних етапів? Без вирішення цієї проблеми усі наші висновки залишаться дискусійними та, у кращому разі, лише припущеннями»⁸.

На мій погляд, виправданим є розширення вживання М. В. Аніковичем поняття «шлях розвитку», запропоноване Г. П. Григор'євим для пояснення розмаїття матеріальної культури в муст'є, на пізній палеоліт⁹. Обґрунтованим є й визначення ним для пізнього палеоліту території Європи трьох напрямків: селетоїдний, оріньякоїдний та граветтоїдний шляхи розвитку¹⁰. З точки зору історизму проблематики, мені цей термін здається більш логічним, аніж термін, який широко вживаний європейськими фахівцями — технокомплекс, оскільки він не несе відверто технологічного навантаження й під ним можуть розумітися широкі історико-культурні процеси.

Я вважаю, що такі глобальні поняття як «шлях розвитку» повинні мати більш глибоке теоретичне обґрунтування, і ця робота ще попереду. Як приклад розпливчастості й невиразності понять можна навести визначення граветтоїдності М. В. Аніковичем, на якому базуються його вище наведені висновки: «Високо розвинута пластинчаста техніка, що дає тонкі пластини з паралельною огранкою спинки, вузькі, «правильні» мікропластинки. Характерне широке вживання вертикальної ретуші, що сильно усікає краї пластин та мікропластинок. Розвинута техніка різцевого сколу. Набір знарядь характеризують форми, що визначаються застосуванням вертикальної ретуші: пластинки та вістря з притупленим краєм. Серед різців багато бічних, прямих та косоретушованих»¹¹.

Щодо спрощеного підходу до розуміння епіграветту, М. В. Анікович не бачить «ніяких логічних підстав для протиставлення «епіграветту» «мадлену» (в цьому сенсі мадлен — лише найбільш вивчена епіграветтська культура)¹². Тут треба зазначити, що М. В. Анікович розуміє мадлен як одну культуру. Згідно з моїм підходом до визначення поняття «археологічна культура» для пізнього палеоліту, мадлен — явище складне й розпадається на кілька культур, причому як розшарованих хронологічно, так і розподілених по території Західної Європи¹³. Дійсно, у заключну пору пізнього палеоліту в Європі відбувається свого роду техніко-типологічна уніфікація, яка, вірогідно, й наблизила типологічні показники комплексів пам'яток різних археологічних культур. Але я вважаю, що власне епіграветтськими повністю обґрунтовано можна вважати лише культури (а не культуру), які безпосередньо розвиваються з Центральноєвропейського граветту. Вони поширені по Центральній та Південній Європі. Мають виразний специфічний інвентар, в якому одними з найбільш виразних та численних знарядь є мікрівістря граветт. Глобальність та широке розповсюдження цих уніфікованих індустрій дає змогу припускати, що культури граветтійського шляху розвитку цього часу формувались як за рахунок граветтійців, так і за рахунок неграветтського за походженням населення, але такого, що сприйняло прогресивні техніко-технологічні принципи. Більшість культур Західної (у т. ч. мадлен) та Східної Європи з наявністю знарядь з притупленим краєм, що існували між ХІХ та ХІІ тис. р. тому, можуть вважатись культурами граветтійського (або навіть епіграветтійського) шляху розвитку. В принципі, для східноєвропейських культур

граветтійського шляху розвитку цього періоду можна було б використовувати й термін «східний епіграветт», запропонований М. В. Аніковичем, але з зовсім іншим понятійним навантаженням. Сюди можуть бути об'єднані культури деснянсько-донського та кавказького походження. У свою чергу, культури мадлену можна було б називати «західним епіграветтом».

Українські фахівці дослідженням граветтійської проблематики приділяли уваги значно менше, ніж російські та центральноєвропейські колеги. Перш за все, це стосується культур віллендорфсько-костенківської єдності та культур граветтійського шляху розвитку, що розвивалися до ХХ тис. до наших днів. Причому, це стосується й тих культур, що розвивалися на території України.

До культур віллендорфсько-костенківської єдності, що існували на території України, можна віднести пушкарівську та дністро-прутську граветтійські культури. В пушкарівську культуру можна досить впевнено включати стоянки Пушкарі I, Погон, Ключи, Новгород-Сіверський¹⁴, а також, вірогідно, деякі менш досліджені пам'ятки околиць с. Пушкарі та стоянки Костенки XI (ш. 2) і Борщеве I. Виглядає ця культура продовженням розвитку сумарних традицій східноєвропейських культур віллендорфсько-костенківської єдності. До дністро-прутської граветтійської культури я відношу стоянки Молодове V (шари 7 та 8?)¹⁵ і Замостя I¹⁶. Ця назва культури в науковій праці використовується мною вперше. Викликано це необхідністю вичленити специфічне культурне явище з молодівської культури. Адже обособленість сьомого шару Молодового V, як від більш ранніх шарів, так і від більш пізніх, очевидна. Не може бути й великих сумнівів щодо її центральноєвропейського походження. Скоріш за все, має рацію О. Соффер, вважаючи, що ця стоянка маркірує один із шляхів просування з Моравії на схід граветтійського населення носіїв віллендорфсько-костенківської єдності¹⁷.

Є на території України й культури східного граветту (тобто культури граветтійського шляху розвитку) не віллендорфсько-костенківського типу. Це, перш за все, молодівська культура, яка базується на стоянках Кормань IV (ш. 7—5)¹⁸, Молодове I (шар 3 пізнього палеоліту)¹⁹, Бабин I (нижній шар)²⁰, можливо Молодове V (шар 6) та деякі інші. Є підстави залучити сюди деякі пам'ятки Волині²¹ та такі пам'ятки Центральної та Південної України як Володимирівка (шари 8—5), Ліски²² та Вознесенка IV (середній шар)²³.

Є в Україні пам'ятки граветтійського шляху розвитку, які в хронологічному та техніко-технологічному планах можна віднести до перехідних від «східного граветту» до «східного епіграветту». В межах Лівобережної України до таких можна віднести стоянки: Ями²⁴, пізньопалеолітичний шар Минівського Яру²⁵, Мізин²⁶, а також, вірогідно, Антонівку Ш²⁷, можливо, Чулатове I²⁸ й деякі інші. На Правобережній Україні граветтійські процеси були значно інтенсивнішими, але й складнішими. До перехідної категорії пам'яток можуть бути віднесені деякі (у тому числі різнокультурні) пам'ятки Прикарпаття та Волині (але ця проблематика потребує ще ґрунтовних досліджень). В інших регіонах Правобережжя до цих пам'яток можна віднести стоянки Володимирівка (4 шар)²⁹, Бармаки³⁰.

Граветтійська проблематика періоду «епіграветту», тобто проблематика граветтійського шляху розвитку кінця середньої та заключної пори пізнього палеоліту, приваблювала українських дослідників набагато більше. Особливо це відчувається в останні 5—7 років.

Першою спробою виходу на граветтійську проблематику вартою уваги можна визнати інтерпретацію С. В. Смирновим надпорозького місцезнаходження Підпоріжний П. Показово, що відбулося це ще на початку 70-х років. Спостереження цього дослідника показали, що: «... у плані зіставлення з Підпоріжним П заслужують на увагу пам'ятки Бофу-Мік, Дирцу (V шар), Подіш (V шар), які фіксують фінальний етап розвитку граветту цієї території»³¹. При цьому С. В. Смирновим було зроблено обережний висновок про те, що паралелей «недостатньо, щоб говорити про пряму генетичну спорідненість Підпоріжного П з фінальнограветтійськими пам'ятками Чахлеу... Можливо, що Підпоріжний П і Сокіл I, а також стоянки в околицях Чахлеу відбивають близькі шляхи розвитку пізньопалеолітичних груп населення, які їх залишили»³². Але вже через кілька років погляди С. В. Смирнова стали більш упевненими. Він зазначає, що наявність граветтоїдних вістрів «...дозволяє вводити Підпоріжний П в коло пам'яток так званого східного граветту»³³.

Практично єдиним дослідником України, який послідовно й цілеспрямовано звертався до епіграветтійської проблематики у 80-х роках, був автор цієї статті³⁴. Продовжувались ці дослідження й у 90-х роках, але вже з урахуванням розширення культури Центральної та Східної Європи на центральноєвропейській епіграветт та одночасові культури граветтійського шляху розвитку³⁵. Мої дослідження епіграветту базувалися, перш за все, на виділених пізньограветтійських нижньодніпровській, прудо-дністровській та фінальнограветтійській бистрицькій культурах. Обґрунтованість виділення у 80-х роках першої та останньої із зазначених культур підтверджується подальшими дослідженнями. Щодо виділеної прудо-дністровської культури, то зараз, наприкінці 90-х років, мої погляди на це явище значно змінилися, але про це в інших працях.

Зосереджуючись на питаннях моїх попередніх досліджень граветтійської проблематики, вважаю необхідним пояснити вживану термінологію. Пов'язано це з деякими непорозуміннями. В останній час у працях колег, перш за все Д. Ю. Нужного, трапляються твердження, що я є апологетом вживання терміна «східний граветт» для інтерпретації культур періоду «епіграветту». Це є відверто помилковою думкою. Я жодного разу не вжив термін «східний граветт» для виділених мною пізньограветтських культур. Але проблема в іншому. В цілому я підтримую прихильність Д. Ю. Нужного до терміна «епіграветт». Однак, по-перше, ми зовсім по-різному підходимо до граветтійської проблематики: Д. Ю. Нужний розуміє це явище як техніко-технологічне*, а я — як історико-культурне. По-друге, Д. Ю. Нужний розуміє під епіграветтом палеоліт граветтійського шляху розвитку, що існував після XX тис. ВР (при такому підході взагалі можна відносити до епіграветту більшість культур заключної пори пізнього палеоліту та мезоліту Європи та значну кількість культур Азії та Африки), а я до епіграветту відношу специфічні культури центральноєвропейського походження. Дискусії з цього приводу між нами вірогідно ще попереду.

Але непорозуміння, що виникли, лежать у недостатньому висвітленні в Україні досліджень румунських колег щодо граветтійської проблематики. Вони під граветтом або навіть «східним граветтом» свого регіону розуміють палеоліт граветтійського шляху розвитку, і в цьому праві³⁶. Румунські фахівці розділили «граветт» Румунії на 5 стадій: пре-граветт — 32—28000 В.Р., ранній граветт — 28/27—24000, середній граветт — 24/23000—20/19000, пізній граветт — 19/18—15000, фінальний граветт — 15—12/10000 В.Р. Я дійсно використав термінологію румунських колег і запозичив терміни «пізній граветт» та «фінальний граветт». Але у розумінні цих термінів між нами є й дуже суттєві розбіжності. Для румунських колег виділені фази «граветту» лежать у площині стадіальної теорії, для мене це не більше ніж періодизаційний фактор. Я сприймаю терміни «пізній» та «фінальний» граветт румунських колег як сумарний синонім центральноєвропейського епіграветту. При цьому пізній граветт відповідає ранньому епіграветту, а фінальний граветт — пізньому епіграветту.

Серед досліджень епіграветтійської проблематики в Україні варті уваги, перш за все, праці Д. Ю. Нужного³⁷ та Л. Л. Залізняка³⁸. Погляди Д. Ю. Нужного вище вже розглянуто. Л. Л. Залізняк під терміном «східний граветт» розуміє фактично усі пам'ятки граветтійського шляху розвитку обох етапів — як «граветтського», так і «епіграветтського». Цим дослідником віднесена до східного граветту значна кількість пам'яток середньої та заключної пори пізнього палеоліту України. Конкретний перелік цих пам'яток у мене не викликає заперечень, тільки окрім Амвросіївки. Використання ж терміна «східний граветт» для пам'яток заключної пори пізнього палеоліту замість терміна «епіграветт» та «східний епіграветт» не можна визнати вдалим, хоч би тому, що в такому випадку відбувається підміна сталих понять.

Серед інших українських фахівців до граветтійської проблематики іноді звертались О. О. Кротова³⁹, О. Ф. Горелік, а також дослідник мезоліту-неоліту

* Розглядаючи граветт у такому розрізі, неминучий відхід від вивчення історії етнічних суспільств і перехід до вивчення технічних засобів, а також історії винаходів та використання нових технологій. Але в такому разі не зовсім зрозуміло, який зміст в термін «археологічна культура» вкладає такий техніко-кратичний дослідник. Адже при цьому підходить взагалі треба заперечувати існування археологічних культур як таких.

В. Ю. Коен та ін. Дещо курйозним, у світлі всього наведеного, виглядає розподіл О. Ф. Гореліком пам'яток рогалицько-передільської групи на дві кам'яні індустрії — епіграветтійську та епімадленську⁴⁰. Дивує й висновок В. Ю. Коєна, що пам'ятки фінальноепіграветтійського технокомплексу в межах України є тільки в Подністров'ї⁴¹.

На завершення можна зробити такі висновки. Культури граветтійського шляху розвитку в межах України мали надзвичайно широке поширення. Є пам'ятки «східного граветту», які належать як до культур «віллендорфсько-костенківської» єдності, так і до культур «граветту». Пам'ятки кінця середньої та заключної пори пізнього палеоліту відносяться як до кола культур центральноєвропейського епіграветту, так і до культур деснянсько-донського та кавказького походження, які можна об'єднати терміном «східний епіграветт».

¹ Аникович М. В. Граветтоидный путь развития, граветтоидные археологические культуры и проблема «граветтоидного эпизода» // Северо-Западное Причерноморье. Ритмы культурогенеза. — Тез. докл. семинара. — Одесса, 1992. — С. 17.

² Амирханов Х. А. Восточный граветт или граветтоидные индустрии Центральной и Восточной Европы? // Восточный граветт. — Москва, 1998. — С. 32.

³ Аникович М. В. Днепро-Донская историко-культурная область охотников на мамонтов: от «восточного граветта» к «восточному эпиграветту» // Восточный граветт. — М., 1998. — С. 49, 50, 56.

⁴ Григорьев Г. П. Отношение восточного граветтёна к Западу // Восточный граветт. — М., 1998. — С. 76.

⁵ Борзияк И. А. Граветт Поднестровья и его связи с «единством Виллендорф-Павлов-Костенки» // Восточный граветт. — М., 1998. — С. 136.

⁶ Борзияк И. А. Граветт Поднестровья... — С. 136.

⁷ Григорьев Г. П. Начало верхнего палеолита и происхождение Homo sapiens — Ленинград, — 131 с.; Kozłowski J. K. Problem tzw. Kultury Kostenkovsko-Willendorfskiej. Analiza inwentarzu Kamieniennych // Archaeologia Polski. — Warszawa-Wrocław, 1968. — Т. XIV. — Ст. 11 — Р. 19—85; Тарасов Л. М. Гагаринская стоянка и ее место в палеолите Европы. — Ленинград, 1979. — 168 с.; Рогачев А. Н., Аникович М. В. Поздний палеолит Русской равнины и Крыма // Палеолит СССР. — Москва, 1984. — С. 162—271; Соффер О. А. Верхний палеолит Средней и Восточной Европы: Люди и мамонты // Проблемы палеоэкологии древних обществ. — Москва, 1993. — С. 99—118.

⁸ Геоздовер М. Д. Кремневый инвентарь Авдеевской палеолитической стоянки // Восточный граветт. — М., 1998. — С. 277.

⁹ Аникович М. В. Граветтоидный путь... — С. 15.

¹⁰ Аникович М. В. Основные принципы хронологии верхнего палеолита Европы // Археологические вести. — Санкт-Петербург, 1994. — № 3. — С. 144—157.

¹¹ Аникович М. В. Основные принципы... — С. 150.

¹² Аникович М. В. Граветтоидный путь... — С. 17.

¹³ Bosselin B., Djindjian F. Un essai de structuration du Magdalenien francais 6 partir de l'outillage lithique // L'Anthropologie. — Paris, 1984. — P. 304—331.

¹⁴ Борисковский П. И. Палеолит Украины // МИА. — Москва—Ленинград, 1953. — № 40. — 464 с.

¹⁵ Черныш О. П. Палеолітична стоянка Молодове V. — К., 1961. — 174 с.

¹⁶ Ambrojevici C. und Popovici. Zamostea I am Ceremus. Fine neve jungpalaolithische fundstelle nord-rumaniens // Dacia. — Bucuresti, 1938. — V—VI. — P. 23—39.

¹⁷ Соффер О. А. Верхний палеолит... — С. 113—116.

¹⁸ Черныш А. П. Многослойная палеолитическая стоянка Кормань IV и ее место в палеолите // Многослойная палеолитическая стоянка Кормань IV на Среднем Днестре. — М., 1977. — С. 7—77.

¹⁹ Черныш А. П. Многослойная палеолитическая стоянка Молодова I. — Уникальное мустьерское поселение на Среднем Днестре. — М., 1982. — С. 6—102.

²⁰ Черныш А. П. Поздний палеолит Поднестровья, Закарпатья // Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья (каменный век). — К., 1987. — С. 28—43.

²¹ Савич В. П. Пізньопалеолітичне населення Південно-Західної Волині. — К., 1975. — 136 с.

²² Смольянинова С. П. Палеолит и мезолит степного Побужья. — К., 1990. — 108 с.

²³ Оленковський М. П. Пам'ятки доби палеоліту. Археологічна карта Нижньодніпровського регіону. — Херсон, 1992. — Вип. I. — С. 42—45.

²⁴ Неприна В. И., Зализняк Л. Л., Кротова А. А. Памятники каменного века Левобережной Украины. — К., 1986. — С. 12—25.

²⁵ *Левицький І. Ф., Телегін Д. Я.* Дослідження стоянки в ур. Мінівський Яр на Сіверському Днізі // Археологічні пам'ятки УРСР. — К., 1956. — Т. 4. — С. 183—188.

²⁶ *Шовкопляс І. Г.* Мезинская стоянка: К истории среднеднепровского бассейна в позднелолитическую эпоху. — К., 1965. — С. 327 с.

²⁷ *Гладких М. И.* Верхнелолитическое местонахождение Антоновка Ш на Донеччине // Археологические исследования Украины в 1965—1966 гг. — К., 1967. — Вып. I. — С. 65—69.

²⁸ *Борисковский П. И.* Палеолит Украины...

²⁹ *Черний О. П.* Володимирівська палеолітична стоянка. — К., 1953. — 76 с.

³⁰ *Пясецкий В. К.* Начало раскопок позднелолитического поселения Ровно (Бармаки) // Российская археология. — 1997. — № 1. — С. 151—162.

³¹ *Смирнов С. В.* Палеоліт Дніпровського Надпоріжжя — К., 1973. — 172 с.

³² *Смирнов С. В.* Палеоліт... — С. 112.

³³ *Смирнов С. В.* Позднелолитические памятники Надпорожья и их место среди памятников степной полосы Европейской части СССР // Проблемы палеолита Восточной и Центральной Европы. — Ленинград, 1977. — С. 151.

³⁴ *Оленковский М. П.* Любимівка Ш — нова пізньопалеолітична пам'ятка на Нижньому Дніпрі // Археологія. — Вып. 54. — К., 1986. — С. 47—52; *Оленковский Н. П.* Позднелолитические памятники Нижнего Поднепровья // Тез. докл. 1-ой правобережной краев. конф. — Кировоград, 1988. — С. 25—28; *Оленковский Н. П.* Поздний палеолит и мезолит Нижнего Днепра. — Автореф. дис... канд. истор. наук. — К., 1989. — 16 с.; *Оленковский М. П.* Пізній палеоліт Нижнього Подніпров'я // Проблеми історії та археології давнього населення УРСР. — Тез. доп. наук. конф. — К., 1989. — С. 157—159.

³⁵ *Оленковский Н. П.* Поздний палеолит и мезолит Нижнего Днепра. — Херсон, 1991. — 202 с.; *Оленковский Н. П.* Позднелолитические памятники Нижнего Днепра // КСИА АН СССР. — Вып. 206. — М., 1992. — С. 64—68; *Оленковский Н. П.* Нижнеднепровская и Пруто-нижнеднепровская позднеграветтские культуры // Древнес Причерноморье. Краткие сообщения Одесского археологического общества. — Одесса, 1994. — С. 14, 15; *Оленковский М. П.* Північно-приазовська пізньопалеолітична культура // Регіональне і загальне в історії. Тез. доп. наук. конф. — Дніпропетровськ, 1995. — С. 51, 52; *Оленковский М. П.* Кавказська складова у фінальному палеоліті та мезоліті Південної України // Археологія. — Київ, 1996. — № 3. — С. 74—85; *Оленковский М. П.* Про походження граветтських елементів в амвросіївській та нововолодимирівській культурах // Проблеми історії та археології України. — Харьков, 1997. — С. 6—7; *Оленковский М. П.* Процеси палеолітичної колонізації півдня України // Заселення півдня України: Проблеми національного та культурного розвитку. — Тез. доп. наук. конф. Ч. I. — Херсон, 1997. — С. 18—20; *Оленковский Н. П.* О каменнобалковской подоснове северо-приазовской и межирицкой позднелолитических культур // Проблемы археологии Юго-Восточной Европы. Тез. докл. научн. конф. — Ростов-на-Дону, 1998. — С. 20—21.

³⁶ *Битири М.* Палеолит в Цара Оашулуй // Dacia. — 1965. — IX. — P. 33—43; *Bitiri M.* Gravetianul in nord-vestul Romaniei // SCIV. — 1969. — T. 20. — № 4. — P. 515—531; *Brudiu M.* Elemente Epipaleolitice in gravetianul oriental final din sudetul Moldovei // SCIVA. — 1979. — T. 30. — № 2. — P. 293—299; *Brudiu M.* Asezarea gravettiana de la Cavadinesti (jud Galati) // Revista Muzeelor. — 1970. — T. 7. — № 6. — P. 525—526; *Chirica V.* Consideratii cu privire la paleoliticul final de pe teritoriul Romaniei // Cercetari istorice (serie nova), T. VIII. — Jasi, 1977. — P. 109—123; *Chirica V.* The Gravettian in the East of the Romanian carpathians. — Jassy, 1989. — 240 p.; *Mogosanu F.* Paleoliticul din Banat. — Bucuresti, 1978. — 152 p.; *Nicolaescu-Plopsor C. S., Păunescu Al., Mogoșanu Fl.* Le paleolithique de Ceahlău // Dacia, N. S., NX. — Bucuresti, 1966. — P. 5—116; *Păunescu Al.* O nova asezare gravetian-orientala in nordul Moldovei // SCIV. — 1968. — T. 19. — № 1. — P. 31—39.

³⁷ *Нужный Д. Ю.* Пізньопалеолітична стація Ворона-3 на дніпровських порогах та її місце серед оріньяцьких пам'яток Східної Європи // Археологічний альманах, № 3. — Донецьк, 1994. — С. 204—216; *Нужный Д. Ю.* Проблема сезонної адаптації фінально-палеолітичних мисливців на мамонтів Середнього Подніпров'я і нові епіграветтські пам'ятки у басейні Трубежу // Археологія. — 1997. — № 2. — С. 3—23; *Нужный Д. Ю.* Нові дані про пізній палеоліт Овруцького кряжу // Археометрія. — К., 1998. — Вып. 2. — С. 72—90.

³⁸ *Залізняк Л. Л.* Фінальний палеоліт Лівобережної України // Археологічний альманах. — Донецьк, 1994. — № 3. — С. 231—244; *Залізняк Л. Л.* Фінальний палеоліт України // Археологія. — 1995. — № 1. — С. 3—21; *Залізняк Л. Л.* Передісторія України X—V тис. до н. е. — К., 1998. — 305 с.

³⁹ *Krotova A. A.* The Upper Palaeolithic of the Azov-Black sea steppes // Terra nostra. — Berlin, 1995. — № 2. — P. 147; *Krotova A. A.* Chronostratigraphie du paleolithique superieur des steppes D'Azov et de la mer noire // Paleo-Supplement. — Actes du Colloque de Miscole. — 1995. — № 1. — P. 227—233.

⁴⁰ *Горелік О. Ф.* Рогалицько-передільська група // Словник-довідник з археології. — К., 1996. — С. 232—234.

⁴¹ Бибииков С. Н., Станко В. Н., Коен В. Ю. Финальный палеолит и мезолит горного Крыма. — Одесса, 1994. — С. 199.

Н. П. Оленковский

ГРАВЕТТИЙСКИЙ ПУТЬ РАЗВИТИЯ В ПОЗДНЕМ ПАЛЕОЛИТЕ УКРАИНЫ

В последнее время и среди украинских специалистов усиливается интерес к проблематике исследований так называемых «восточного граветта» и «эпиграветта». Характерной чертой современных исследований граветтийской проблематики является большое расхождение в понимании самого этого историко-культурного явления, а еще чаще терминологическое разнообразие, которое и приводят к путанице и несогласованности взглядов.

Неправомерным является использование некоторыми специалистами термина «восточный граветт» только касательно культур «виллендорфско-костенковского» единства. Восточный граветт — явление, с одной стороны, значительно более сложное по своей внутренней структуре, с другой — более глобальное. Собственно эпиграветтскими полностью обоснованно можно признать лишь культуры моложе 20 тысяч лет, которые непосредственно развиваются из центральноевропейского граветтена. Большинство культур Западной и Восточной Европы этого периода могут считаться культурами граветтийского пути развития и объединяться под терминами «восточный эпиграветт» и «западный эпиграветт». В Восточной Европе к «восточному эпиграветту», прежде всего, могут быть отнесены культуры деснянско-донского и кавказского происхождения.

M. P. Olenkovskiy

THE GRAVETTIAN WAY OF DEVELOPMENT IN THE LATE PALEOLITHIC AGE OF UKRAINE

Among the Ukrainian specialists, we observe recently the growing interest to the problems of so-called «east gravettian» and «epigravettian». For contemporary studies of the gravettian problems, as a characteristic feature, we note a large discrepancy in the comprehension of this very historical-cultural phenomenon and, still often, a terminological diversity, which lead to a mess and the inconsistency of viewpoints.

The use of the term «east gravettian» only for the cultures of the «willendorf-kostenki» unity by some specialists is not rightful. East gravettian is a phenomenon, on the one hand, significantly more complex by its internal structure and is more global, on the other. Only cultures, which are younger than 20000 years and directly develop from the central-European gravettian, can be fully soundly recognized as epigravettian proper. Most cultures of this period in West and East Europe may be considered cultures of the gravettian way of development and be joined by the terms «east epigravettian» and «west epigravettian». In East Europe, first of all, cultures of the Desna — Don and Caucasian origins can be referred to «east epigravettian».

Одержано 08.06.1999